

ДИХОТОМІЯ ФАКТУ ТА НОРМИ: ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

Здійснюється аналіз діалектичних зв'язків норми права і соціального факту в контексті формування правового мислення та правової аргументації юристів.

Ключові слова: норма права, юридичний факт, юридичне мислення, правова аргументація.

Постановка проблеми. Визначальною при дослідженні правового буття як найбільш загального поняття, що вбирає в себе всю сукупність правових явищ і процесів, виступає *нормативність* як його іманентна ознака. Загальна норма є основним елементом правової матерії, нематеріальним вираженням порядку, основою побудови правової форми. Вектор осмислення правової дійсності за таких умов спрямований на визначення закономірностей впливу власне правових, юридичних явищ і процесів на факти реальної дійсності. Звідси властивості тих явищ, які виникають при накладенні, впровадженні всього правового у фактичне буття, з неминучістю відображають саме абстрактну нормативну їх складову, визнаючи за тими конкретними ситуаційними властивостями, які виявляють правове буття в його фактичному відображенні, другорядне значення. Згідно з вищевказаним підходом, основні закономірності руху правової матерії зводяться до редукування, спрощення та схематизації. Серед безлічі юридичних ситуацій вишукуються аналогічні за своєю правовою суттю, що визначаються подібними життєвими обставинами, правова оцінка яких наближається до ступеня необхідності винесення однакових рішень.

В описаній інтерпретації право як узагальнена абстрактна форма намагається охопити своїм регулюванням усі суспільні відносини, але в цій узагальненості й полягає його недолік: спрощення – це завжди страх перед складністю та різноманіттям буття. Підкреслюючи рольове значення ситуаційного підходу в пізнанні правової дійсності, у критичній філософії Віндельбанда й Ріккєрта резонно зауважується, що правові явища не характеризуються тими скрізь і всюди повторюваними подіями у просторі й часі, до яких належить, наприклад, факт руху, що досліджується в механіці [3, с.15]. Правові явища – продукт нескінченної, різноманітної і неповторної людської діяльності. У зв'язку із цим кожен *соціальний факт*, яким би він не був однорідним та аналогічним щодо інших, завжди визначається індивідуальними особливостями, специфічними відмінностями.

В умовах дилеми абстрактно-конкретного поєднання догми права і соціальної реальності, аксіоматичними джерелами пізнавальної активності виступатимуть антиномічні бівалентності норми й факту, конфлікт та взаємопроникнення юридичних концептів і життєвих обставин, правової форми й буття людини, зворотньо-поступальний рух від одного до іншого [4; 2, с.497-528]. Водночас посередництво такого методологічного протистояння сприяє зміщенню акцентів від аналізу теоретичних смислів права до їх запровадження у практичній площині.

Ступінь наукової розробки проблеми. Важливий внесок у дослідження питань, які безпосередньо стосуються атрибутивності у правопізнанні логічних пріоритетів у зв'язках факт-норма (чи норма-факт), суб'єктивізації правового рішення, з метою теоретичного обґрунтування необхідності реформування правової системи, а також обґрунтування причинно-наслідкової обумовленості нормативних та казуальних основ сучасного права, визначення вищезгаданих основ як фундаментальної онтології юридичного мислення здійснили, насамперед: Р. Алексі, О. Закомлістов, Дж. Ллойд, О. Овчинніков, К. Поппер, Р. Циппеліус та ін.

Основна **мета** даної статті полягає у здійсненні аналізу діалектичних зв'язків норми права і соціального факту в контексті формування правового мислення та правової аргументації юриста.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйняте розуміння юридичного факту (як події, дії з настанням яких норми права пов'язують виникнення правових відносин) не може не схилити до думки про те, що тільки ті події, дії є юридичними фактами, які визнані такими нормою права. Тим самим, як зазначає Ю. Гревцов, «думка ніби орієнтується, розвивається в бік норми права, концентрується на її могутності й всевіданні, «відводячи» від самих соціальних процесів (юридичних фактів)» [5, с. 148]. Вищевикладеному метафізичному погляду на відношення норма-факт відповідає онтологічне трактування даної проблеми: норма та факт принципово нероздільні, перебувають у стані єдиного буття. Ці

стани багаторазово пов'язані, втягнуті в ланцюжки діалектичних трансформацій – норма виникає на базі факту, переходить у нього, формується всередині, набуває форми норми і цим характеризує повноводний і непереривний потік оновленого життя. Відношення між нормою і фактом просякнуті духом перетворення. Норма організує й упорядковує фактичне середовище, її функції щодо фактів такі: а) норма створює факти; б) норма пов'язує факти, комбінує й рекомбінує їх склад; в) норма скасовує факти. Вона володіє здатністю наділяти факти особливого роду позитивними зв'язками, що виражають суть поняття нормативності. Для нормативної сфери важливо, що кожен факт означає існування (екзистенцію), включеність у буття; він має екзистенціальний статус. Факт належить до сфери сущого, наявного.

Безумовно, такий підхід дозволяє оцінити вплив права на суспільні відносини, на факти реальної дійсності, зрозуміти механізм надання правового забарвлення життєвим обставинам, а з практичного погляду – визначити ази юридичної професії, виховати юриста у дусі «переконливої відданості» юридичній нормі, яка повинна запанувати скрізь і всюди, бути верховною всупереч усьому.

Для юристів із такою методологічною засадничою спрямованістю юридичний силлогізм – зв'язок норми права з конкретною життєвою ситуацією – завжди даватиме правильний результат. Силлогізм, що виходить із конкретної норми, завжди відповідатиме на питання, застосовується норма до тієї або іншої ситуації чи ні. Відповідно до такого методологічного підходу, користуючись відомою цитатою фахівця методології К. Енгіша, застосування права відбувається за допомогою кидання погляду «туди-сюди» – то на норму, то на ситуацію, а також за допомогою такого самого почергового переходу від аргументації, що використовується в ситуації, до аргументації, яка стосується норми [4, с. 5]. При цьому в нескладних для юриста ситуаціях йому неважко відразу зорієнтуватися, «куди слід глянути», адже асоціативні міркування відразу ж дають достатньо підстав встановити, якщо не відразу ту норму, яка регулює ситуацію, то щонайменше підгалузь чи правовий інститут, до якого належить розшукувана норма. В інших (складніших) ситуаціях виникає необхідність поступового пошуку належної норми в різних інститутах чи й галузях, і відтак юрист, як правило, крок за кроком порівнює обставини ситуації з юридичним складом тієї чи іншої норми. Такий метод пошуку застосовується також при тлумаченні

права для знаходження аргументів у міркуваннях, якими обґрунтовується застосування норми. При пошуку належної норми цей метод використовується так: юрист «знає» про наявні норми – їхні юридичні склади, правові наслідки, а також аргументи щодо їх застосування не як про такі, що існують «самі по собі», а з конкретною прив'язкою в межах системи права до галузі, підгалузі й далі – до конкретних статей відповідних законів. Така прив'язка вказує на місце пошуку в межах системи права, у якому, використовуючи як орієнтир ознаки ситуації, що потребує вирішення, слід шукати норми, які її регулюють. Вищезокреслений механізм технічного мислення описувався ще античними правниками як «*per omnes locos tractare*» і був зображений як зазірання почергово у двері кожної хатини (статті закону) – чи не живе там шукана норма закону. Сьогодні таку картину відтворює розподіл ролей у судовому процесі: адвокат і прокурор (або позивач і відповідач у цивільному процесі) вказують – кожен зі своєї точки зору, – куди варто зазірнути судді для того, щоб знайти рішення для спірної ситуації. Тож у поле зору суду потрапляють усі важливі закони й аргументи на користь їхнього застосування [18, с. 144-145]. Принаймні мотивація вибору методологічної позиції ґрунтується на чинному законодавстві, погляд судді насамперед звернутий до норми права як заздалегідь передбаченого правила поведінки, а вирішення конкретної справи здійснюється в педантичному пристосуванні її до букви закону, надаючи великого значення формально-логічним нормам обґрунтування. Такий підхід впливає з фактичної передумови, що позитивне право (у широкому сенсі) є не чим іншим, як сукупністю інструментів, що дають можливість тим, хто ними користується, контролювати дійсність, змінюючи її в потрібному напрямі. Право фактично перетворюється на різновид техніки, яка забезпечує людині владу над соціальним світом. Відповідно до цього, правове мислення стає різновидом калькувального, технічного мислення, яке механічно прораховує наслідки застосування тієї чи іншої норми права, шкідливі або корисні з погляду того, хто її застосовує [17, с. 171].

Разом із тим, у ланцюжку діалектичних трансформацій концептів норма-факт, із визначенням обов'язкових пріоритетів у цій структурі першого елемента над другим, можна спостерігати таку суперечність: з одного боку, концепція в якій усе «концентрується» навколо норми права ніби чітка, однак, з іншого боку, характер і спрямованість у зв'язках між юридичними фак-

тами й нормами права не настільки однозначні. Часто сама норма права (правило поведінки) є продуктом, результатом відповіді на виклики соціального середовища (юридичних фактів). Не тільки право (в інструментальному плані – нормативна система) впливає на факт, надаючи йому юридичний заряд, а й навпаки, життєві обставини справляють вплив на право й визначають його. Факт виступає організуючим моментом у нормативному середовищі, він може визначати характер дії норми, початок і кінець цієї дії. У теоретичній юриспруденції ця локалізація традиційно іменується концептом юридичного факту, являючи собою системну характеристику багатоманітності його складових. Юридичний факт (подія, дія, стан, з якими пов'язують настання тих чи інших правових наслідків у відносинах між людьми) являє собою потенційний динамічний центр, навколо якого кристалізується та чи інша конфігурація правової реальності. Ця правова реальність розгортається в різні якісні утворення. Вона може бути джерелом реалізації виникнення суб'єктивних прав та обов'язків або служити підставою для застосування юридичної відповідальності при вчиненні злочину, завданні шкоди, невиконанні договірних зобов'язань. У такому випадку норма права не передує юридичному факту, а є його наслідком. Як стверджує В. Дудченко, «факт породжує право, має бути так, як є. Саме життя зумовлює форми поведінки, які пізніше закріплюються правом» [6, с. 123]. Квінтесентним у цій проблемі стає осмислення впливу цінностей на факти. Цей вплив фіксує й констатує концепт «нормативні факти». Право черпає свою зобов'язальну силу з об'єктивних фактів, які своїм існуванням втілюють суттєві позитивні цінності (правового чи морального характеру) і тим самим покликані виступати в ролі неперсофінікованих джерел влади при формуванні правової норми. Формується ідея нормативного факту, між нормами й фактами виникає відношення асиметричності: норми завжди стосуються фактів, а факти оцінюються згідно з нормами, і ці відношення не можна змінити. Якщо воно оцінюється з логічної точки зору, то абсолютно відрізняється від особистого психологічного ставлення – симпатії або антипатії – до факту чи норми, що нас цікавлять. На думку К. Поппера, таке ототожнення фактів і норм – «дія досить небезпечна, оскільки вона неминуче веде до ототожнення майбутньої влади та права (ототожнення норм і владарюючої сили)» [13, с. 460-461].

Дихотомічний концепт факт–норма можна розглядати й з протилежної позиції. По суті, *пра-*

во постійно «конфліктує» з фактом, що постає початком побудови правової матерії. Норми абстрактно-універсальні. Фактичний стан речей, який вимагає використання цих норм, виявляється конкретно-індивідуальним. Норми володіють великою кількістю ознак, а фактичні обставини справи – потенційно незліченною кількістю. З одного боку, обставини справи за допомогою цих ознак описуються в нормах; з іншого – ознаки реального стану речей можуть послужити для використання не тієї норми, застосування якої очевидне на перший погляд, а іншої, з тим щоб уточнити або відхилити ті чи інші ознаки фактичних обставин справи або, навпаки, додати нові [1].

Щодо конкретної правової ситуації цей аспект конфліктності проявляється в прагненні сторін переконати суддю в обґрунтованості своїх доводів, зокрема, й щодо правового значення тих чи інших обставин. Умовно конфлікт між фактом і нормою в названому аспекті можна іменувати *конфліктом аргументації*. Такий висновок узгоджується з посткласичним трактуванням факту, за якою останній розглядається не стільки в онтологічному, скільки в гносеологічному аспекті як фактографічний приклад побудови доводу, проекція складної юридичної діяльності, що несе на собі «відбиток» особистості юриста. Локалізація юридично значущого факту може бути прихована не тільки в тканині об'єктивності події, а й в інтелектуальній версії зацікавленого суб'єкта права, який прагне надати юридичного значення тому чи іншому моменту перебігу справ [7, с. 453]. Проведена градація фактографії в юриспруденції в цілому підтверджує висновки деяких дослідників про те, що факти не можна відносити до сфери предметної речової дійсності. Вони являють собою результат використання нормативної схеми сприйняття дійсності.

У загальному неюридичному смислі факти – це результат розумового відображення дійсності, зумовленого потребою людської свідомості її осмислити або надати їй певну значущість. Можна сказати, – стверджує О. Закомлістов, що фактуалізація процесів дійсності є не чим іншим, як способом її визначення шляхом найменування через окремі локальні утворення всередині її, що виникають унаслідок певних соціальних причин. Через це розміщуюче встановлення явищ дійсності й застосування такої інтелектуальної операції, як «розмикання» неперервної течії буття, і знаходиться місце кожної речі та явища як факту, відбувається осягнення смислу того, що відбувається в параметрах послідовності, причинності, зумовленості одного явища іншим, дослідження

їх у часі. Інакше кажучи, через активність «розмикання» як раціональної семантики буття, відбувається його осмислення й набувається знання про суще, досягаються відносна повнота й всеохлопність у розумінні суспільного буття, максимально можливий ступінь превалювання над обставинами, здатність освоювати їх або впливати на них через пізнання закономірного, неминучого й істинного. Фактуалізацію дійсності як спосіб її репрезентації й опису через вказівку на факт слід віднести до сфери сприйняття суб'єктом навколишньої дійсності, а не до процесів самої цієї дійсності, що можуть відбуватися незалежно й без участі в них людини. «Ключ до розуміння факту» треба шукати не в незалежній від мови дійсності, не в стані справ чи подіях, а в судженні про дійсність [7, с. 457]. Факт у його юридичній якості не тотожний дійсності, він – результат її представленості в загальному перебігу соціальних і природних процесів. Як констатація певного стану справ, він втілює одночасно належність життєвих обставин і свідомості суб'єкта права, його точку зору на цей перебіг справ. Цей погляд може не відповідати вимогам максимальної об'єктивності, незацікавленості при проведенні операції щодо фокусування факту соціальної дійсності в домінування семантики юридичного факту. У зв'язку з цим суб'єктивно репрезентований на загальний огляд факт має пройти своєрідну процедуру юридичної верифікації. Засвідчення наявності або відсутності юридично значущого факту і становить один з «креативних», тобто конструктивно творчих моментів у процесі здійснення правосуддя. Обумовленість таких моментів здійснюється через систему кодів комунікації, що опосередковують процес наведення доводів (аргументів) з метою зміни позиції або переконань іншої сторони стосовно тези, що висувається.

Аналізуючи вищезгадані діалогічні моделі співвідношення факту й норми, можна констатувати, що право розвивається у двох відомих і відмінних між собою напрямках, а саме – чітке формулювання казуїстичної норми за умови існування тих чи інших процесуальних механізмів та юридико-технічних засобів його «адаптації» до потреб адекватного правозастосування (актуалізація факту); або чітке формулювання абстрактної норми за умови існування юридико-технічних засобів його конкретизації відповідно до потреб адекватного правозастосування (актуалізація норми).

Не абсолютизуючи жодну із вищезгаданих моделей, очевидним є те, що атрибутивність у правопізнанні логічних пріоритетів у зв'язках

факт-норма чи моделі зворотнього акцентування норма-факт, в особливий спосіб маркує (через мисленнєві компоненти, і насамперед юридичну парадигму) правила та принципи оціночно-пізнавальної діяльності юриста. З часом розмаїті почерки (стили) розумових структур в особливий спосіб вибудовуються в сукупність образів, уявлень, що повною мірою відображуються у реаліях цивілізаційного розвитку юридичної практики [11, с. 39]. Усе це призводить до того, що сконструйований світ реїфікується у своєрідний когнітивний стиль побудови понятійних систем (з пріоритетом конкретного або абстрактного способу концептуалізації того, що відбувається), який з більшим чи меншим успіхом в юридичній практиці деталізується по-різному.

Список літератури

1. Алекси Р. Юридическая аргументация как рациональный дискурс / Р. Алекси // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – СПб. : Юридическая книга, 2009. – С. 446-456.
2. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / под ред. Данилевского ; пер. с фр. Г.В. Чуршуква. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
3. Виндельбанд В. Дух и история : пер. с нем. / В. Виндельбанд. – М. : Юрист, 1995. – 687 с.
4. Вюртенбергер Т. Останні тенденції у сфері юридичної методології / Т. Вюртенбергер // Український правовий часопис. – 2004. – № 7 (12). – С. 3-12.
5. Гревцов Ю. К правопониманию: правовые отношения в связи с юридическими фактами и нормами / Ю. Гревцов // Право Украины. – 2010. – № 4. – С. 148-155.
6. Дудченко В. Роль нормативних фактів у сучасному праворозумінні / В. Дудченко // Право України. – 2010. – № 4. – С. 120-126.
7. Закомлистов А.Ф. Юридическая философия : монография / А.Ф. Закомлистов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 548 с.
8. Когнитивная психология / под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
9. Кравченко С.С. Правові та соціальні інститути у прагматичних поглядах американських філософів права та їх взаємозв'язок із визначенням поняття «закон» / С.С. Кравченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3(7). – С. 160-167.
10. Ллойд Д. Идея права / Д. Ллойд ; пер. с англ. М.А. Юмашева, Ю.М. Юмашев. – М. : КНИГОДЕЛ, 2007. – 416 с.

11. Мордовцев А.Ю. Юридическое мышление в контексте сравнительного правоведения: культурантропологические проблемы / А.Ю. Мордовцев // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 38-49.
12. Нанейшвили Г.А. Действительность права и опыт обоснования нормативных фактов / Г.А. Нанейшвили. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т, 1987. – 104 с.
13. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги / К.Р. Поппер : в 2 т. – Т.2 : Время лжепроговоров: Гегель, Маркс и другие оракулы. – М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 504 с.
14. Райл Г. Понятие сознания : монография / Г. Райл. – М. : Идея-Пресс, Дик, 1999. – 408 с.
15. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий / Г. Риккерт. – СПб. : Наука, 1997. – 532 с.
16. Скурко Е.В. Очерки теории права : монография / Е.В. Скурко. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 152 с.
17. Стомба О. Право і «за-мовлення»: до витоку сучасного мислення права / О. Стомба // Право України. – 2011. – № 8. – С. 71-76.
18. Циппеліус Р. Юридична методологія : навч. посібник / Р. Циппеліус : пер. з нім. – К. : Реферат, 2004. – 186 с.
19. Честнов И.Л. Постклассическая теория права : монография / И.Л. Честнов. – СПб. : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. – 650 с.

Стаття надійшла до редколегії 06 березня 2014 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Ницифорак.

Н.А. Гураленко

Dichotomy of fact and norm: problem of methodological approaches

Summary

In article opposite methodological positions investigated dichotomous concept of definition necessarily a priority element of this structure. Logical priority determines further rules and principles ot sinnochno and learning of a lawyer.

Keywords: rule of law, legal fact, legal thinking, legal argumentation.

Н.А. Гураленко

Дихотомия факта и нормы: проблема методологических подходов

Аннотация

С противоположных методологических позиций исследуется дихотомический концепт факт-норма с определением обязательного приоритета одного из элементов этой структуры. Атрибутивность одного из логических приоритетов детерминирует в дальнейшем правила и принципы оценочно-познавательной деятельности юриста.

Ключевые слова: дихотомия факта и нормы проблема методологических подходов.